

Тэма 4. ПРЫРОДНАЕ РАЯНІРАВАННЕ БЕЛАРУСІ

§ 18. Віды прыроднага раяніравання

Узгадваем. Што такое прыродны комплекс і якія прыродныя кампаненты ў яго ўваходзяць? Па якіх геаграфічных паказчыках і прыкметах можна падзяліць тэрыторыю?

Сутнасць раяніравання. Тэрыторыя Беларусі складаецца са шматлікіх ландшафтаў, якія характарызуюцца адметнымі рысамі прыроды і гаспадаркі. Кожны куток краіны мае непаўторнае аблічча. Для вырашэння практычных задач рацыянальнага прыродакарыстання неабходна не толькі добра ведаць асаблівасці прыродных кампанентаў, структуру гаспадаркі, але і абагульняць іх па асобных прыкметах. Гэту задачу дапамагае вырашыць раяніраванне тэрыторыі.

Раяніраванне можа прымяняцца ў розных прадметных абласцях. *У якіх навучальных дысцыплінах вы сутыкаліся з раяніраваннем тэрыторыі?* Паколькі вывучэнне тэрыторый з'яўляецца адной з найважнейшых задач геаграфіі, то часцей за ўсё мы гаворым пра геаграфічнае раяніраванне. У залежнасці ад пастаўленых задач яго можна падзяліць на два віды: **фізіка-геаграфічнае** і эканоміка-геаграфічнае раяніраванне.

Фізіка-геаграфічнае раяніраванне — падзел геаграфічнага аб'екта на тэрытарыяльныя адзінкі, якія адрозніваюцца спецыфікай прыродных комплексаў.

З элементамі фізіка-геаграфічнага раяніравання вы знаёміліся, калі вывучалі асаблівасці прыроды мацерыкоў. Напрыклад, Сахара, Тыбет выступаюць адзінкамі фізіка-геаграфічнага раяніравання мацерыкоў. Пры правядзенні эканоміка-геаграфічнага раяніравання вылучаюцца рэгіёны, адрозныя па эканамічных прыкметах — спецыялізацыі і структуры гаспадаркі.

У залежнасці ад ахопу тэрыторыі фізіка-геаграфічнае раяніраванне можна падзяліць на групы: свету, асобных мацерыкоў і акіянаў, асобных краін і буйных рэгіёнаў. У якасці самых буйных адзінак раяніравання вылучаюцца геаграфічныя паясы і прыродныя зоны. Яны, у сваю чаргу, падзяляюцца на фізіка-геаграфічныя краіны і вобласці, правінцыі і раёны. *Якія адзінкі раяніравання часцей за ўсё прымяняюцца ў розных групах раяніравання?*

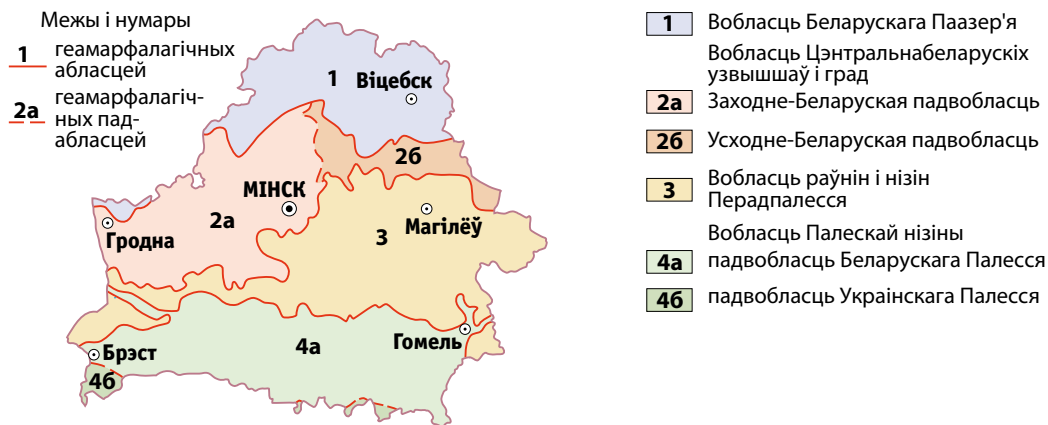
Раяніраванне можа праводзіцца шляхам як падзелу тэрыторыі на часткі з блізкімі паказчыкамі, так і аб'яднання ўчасткаў тэрыторыі ў буйнейшыя рэгіёны. Але заўсёды выбіраюцца крытэрыі, па якіх вылучаюцца раёны. Такімі крытэрыямі з'яўляюцца аднолькавы ўзрост, аднатыпнасць формаў рэльефу, іншыя паказчыкі. Пры правядзенні раяніравання збіраюцца звесткі па прыродных або эканамічных паказчыках, выконваецца іх аналіз і сістэматызацыя, а потым вылучаюцца агульныя асаблівасці асобных частак тэрыторыі. Такім чынам, раяніраванне выступае і як метада геаграфічнага вывучэння тэрыторыі, і як яго вынік. Яно адлюстроўвае асаблівасці тэрыторый і дазваляе выбраць шляхі іх асваення.

Віды прыроднага раяніравання Беларусі. **Прыроднае раяніраванне** праводзіцца па двух напрамках: па асобных прыродных кампанентах (рэльефе, клімаце, глебах і інш.) або па прыродных комплексах.

Прыроднае раяніраванне — падзел тэрыторыі на часткі па прыродных асаблівасцях.

Адным з відаў пакампанентнага прыроднага раяніравання з'яўляецца *геамарфалагічнае*. У яго аснову пакладзены адрозненні тэрыторыі па рэльефе: улічваюцца геалагічны ўзрост і асаблівасці геамарфалагічных працэсаў. Тэрыторыя Беларусі падзяляецца на чатыры вобласці: Беларускае Паазер'е, Цэнтральнабеларускія ледавіковыя ўзвышшы і грады, раўніны Перадпалесся і Палеская нізіна. Апошнія падзяляюцца на геамарфалагічныя раёны, напрыклад, Мінскае ўзвышша, Полацкая нізіна і інш. (мал. 80).

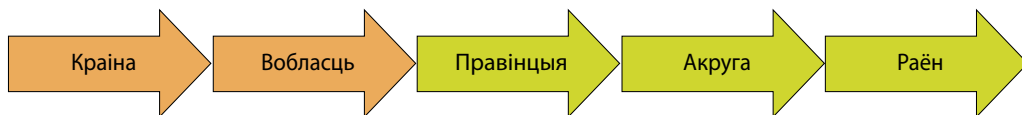
Мал. 80. Геамарфалагічнае раяніраванне Беларусі

Па адрозненнях кліматычных паказчыкаў праводзіцца кліматычнае раяніраванне. Паколькі клімат аказвае найбольшы ўплыў на сельскую гаспадарку, то ў Беларусі праведзена *агракліматычнае раяніраванне*. *Хто з'яўляецца яго аўтарам?* Тэрыторыя краіны падзяляецца на тры агракліматычныя вобласці: Паўночную ўмерана цёплую вільготную, Цэнтральную цёплую ўмерана вільготную і Паўднёвую цёплую няўстойліва вільготную. У кожнай з абласцей вылучаны падвобласці і агракліматычныя раёны. Праведзены і іншыя віды прыроднага раяніравання.

Прааналізуйце карты атласа (с. 16, 21) і пералічыце іншыя віды прыроднага раяніравання.

Фізіка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі. Аб'яднанне блізкіх прыродных комплексаў ляжыць у аснове фізіка-геаграфічнага раяніравання (ФГР). Яно ўлічвае асаблівасці рэльефу, клімату, глебавага і расліннага покрыва і, такім чынам, з'яўляецца комплексным, а таксама мае вялікае практычнае значэнне, паколькі дазваляе выбраць аптымальны варыянт выкарыстання тэрыторыі. Агульнапрынятыя адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання прыведзены на малюнку 81.

Мал. 81. Адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання Беларусі

Першыя дзве адзінкі адносяцца да раяніравання мацерыкоў, а тры наступныя — да раяніравання краін або асобных рэгіёнаў. *Хто быў аўтарам першага фізіка-геаграфічнага раяніравання Беларусі?* Навукоўцы БДУ пад кіраўніцтвам Галіны Іосіфаўны Марцынкевіч у 2001 г. удакладнілі схему раяніравання і прывялі яе ў адпаведнасць з адзінай агульнаеўрапейскай сістэмай раяніравання сушы. Па гэтай схеме тэрыторыя Беларусі ўваходзіць у фізіка-геаграфічную *краіну* Усходне-Еўрапейскай раўніны і ў Еўрапейскую *вобласць* змешаных лясоў. Пачынаючы з **правінцыі**, назіраецца дыферэнцыяцыя тэрыторыі краіны.

Фізіка-геаграфічная правінцыя — адзінка фізіка-геаграфічнага раяніравання, якая вылучаецца па вышынным ярусе, характары і ўзросце рэльефу.

У Беларусі вылучаюць пяць правінцый: Беларускаю *Паазерскую*, *Заходне-Беларускую*, *Усходне-Беларускую*, *Перадпалескую*, *Палескую*. Так, Заходне-Беларуская правінцыя ахоплівае сістэму ўзвышшаў

з адзнакамі вышэй за 200 м. Усходне-Беларуская правінцыя займае ўзвышаную раўніну з абсалютнымі адзнакамі 180–230 м. Палеская правінцыя ахоплівае нізіну з адзнакамі ніжэй за 150 м, а Перадпалеская — пераходную раўнінную тэрыторыю з адзнакамі 150–190 м. Толькі Паазерская вылучаецца па ўзросце, які адпавядае апошняму ледавіку.

Правінцыі маюць унутраныя адрозненні і падзяляюцца на **акругі**.

Фізіка-геаграфічная акруга — адзінка фізіка-геаграфічнага раяніравання, якая вылучаецца па пераважных чацвярцічных адкладах і аднаўзроставых тыпах рэльефу.

На тэрыторыі Беларусі вылучаецца 14 акруг. Акругі, у сваю чаргу, падзяляюцца на 49 **фізіка-геаграфічных раёнаў**.

Фізіка-геаграфічны раён — адзінка фізіка-геаграфічнага раяніравання, якая вылучаецца па тыпе рэльефу і глебава-раслінным покрыве.

Кожная фізіка-геаграфічная правінцыя, кожная акруга, раён маюць характэрныя рысы. Яны адрозніваюцца па гісторыі фарміравання, накіраванасці сучасных географічных працэсаў, асаблівасцях клімату, глеб і расліннасці.

Абагульнім і запомнім. Асноўныя адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання Беларусі: краіна — вобласць — правінцыя — акруга — раён. Беларусь падзяляецца на пяць правінцый, 14 акруг і 49 раёнаў.

1. У чым заключаецца сутнасць прыроднага раяніравання? 2. На якія групы падзяляецца географічнае раяніраванне ў залежнасці ад велічыні тэрыторыі? 3. Чаму ўся тэрыторыя Беларусі ўваходзіць у адну фізіка-геаграфічную краіну і вобласць?

4. Да якой фізіка-геаграфічнай правінцыі, акругі, раёна адносіцца ваша мясцовасць? 5. Чаму раяніраванне тэрыторыі можна праводзіць «знізу» (аб'ядноўваць блізкія прыродныя комплексы) і «зверху» (падзяляць на часткі з блізкімі паказчыкамі)?

Ад тэорыі да практыкі. Вызначце, у межах якіх адзінак раяніравання знаходзіцца ваш населены пункт, раён. Для краязнаўчага кутка падрыхтуйце адрасную карту, якая ўключае: 1) населены пункт, 2) фізіка-геаграфічную правінцыю, акругу, раён, 3) геамарфалагічную вобласць, раён, 4) агракліматычную вобласць, падвобласць, раён, 5) гідралагічны раён, 6) глебава-геаграфічную правінцыю, акругу, раён, 7) геабатанічную падзону, акругу.

§ 19. Беларуская Паазерская правінцыя

Узгадваем. Які ўплыў на фарміраванне ландшафтаў Беларускага Паазер'я аказала паазерскае зледзяненне? Чаму правінцыя называецца Паазерскай?

Вывучэнне тэрыторыі для розных гаспадарчых мэт і яе апісанне заўсёды даюцца па агульнапрынятым плане. Структурна-лагічная схема комплекснай фізіка-геаграфічнай характарыстыкі тэрыторыі прадстаўлена на малюнку 82.

Мал. 82. План характарыстыкі рэгіёна

Геаграфічнае становішча. Беларуская Паазерская правінцыя займае паўночную частку Беларусі — 19 % плошчы краіны (мал. 83). Яна

Мал. 83. Тыповы від Беларускага Паазер'я

выцягнута з захаду на ўсход і мяжуе на поўначы з Літвой, Латвіяй і Расіяй, на поўдні — з Заходне-Беларускай і Усходне-Беларускай правінцыямі.

Геалагічная будова. Карысныя выкапні. Рэльеф. Правінцыя размешчана ў межах трох тэктанічных структур: Беларускай антэклізы (захад), Латвійскай седлавіны (поўнач) і Аршанскай упадзіны (усход). Глыбіня залягання крышталічнага фундаменту павялічваецца з захаду на ўсход ад 500 да 1500 м.

У платформавым чэхле Паазерскай правінцыі на захадзе пераважаюць адклады ніжняга палеаэою. На ўсходзе і ў цэнтральнай яе частцы прадстаўлены верхне-пратэразойскія і дэвонскія адклады. Якія геалагічныя падзеі сталі прычынай такога размяшчэння асадкавых тоўшчаў рознага ўзросту ў межах правінцыі?

Чацвярцічныя ледавіковыя адклады на тэрыторыі правінцыі маюць вялікую магутнасць — ад 50 да 290 м. Гэта тлумачыцца чатырохразовым зледзяненнем тэрыторыі.

Карысныя выкапні Паазерскай правінцыі звязаны ў асноўным з чацвярцічнымі адкладамі. Пераважаюць будаўнічыя матэрыялы: пяскі, пясчана-жвіровыя сумесі, гліны. *Якія найбуйнейшыя радовішчы глін размешчаны ў межах Паазерскай правінцыі?* Адкрыты і распрацоўваюцца радовішчы торфу і сапрапеляў. З больш старажытных карысных выкапняў сустракаюцца дэвонскія даламіты, якія здабываюцца ў Рубаўскім радовішчы.

Фарміраванне рэльефу звязана з дзейнасцю ледавікоў, асабліва паазерскага. Паверхня правінцыі мае чашападобную форму з Полацкай азёрна-ледавіковай нізінай у цэнтры. Нізіна акружана марэннымі ўзвышшамі і раўнінамі. Абсалютныя вышыні нізін і раўнін складаюць 130–160 м, узвышшаў — 170–220 м. Вышэйшы пункт Паазерскай правінцыі знаходзіцца на Віцебскім узвышшы і дасягае 295 м (г. Горшава). Характэрнымі рысамі рэльефу правінцыі з'яўляюцца яго маладосць і захаванасць першасных формаў. Пагоркі маюць стромкія схілы. Міжузгоркавыя паніжэнні заняты катлавінамі азёр рознай формы і паходжання. Рачныя даліны глыбокія, без тэрас і поймы.

Асаблівасці клімату і гідраграфіі. Правінцыя адносіцца да Паўночнай умерана-цёплай вільготнай агракліматычнай вобласці. Клімат Паазер'я самы халодны і вільготны ў Беларусі. Летам тэмпературы ў межах Паазер'я амаль не адрозніваюцца і складаюць +17 — +18 °С. Самыя нізкія летнія і зімовыя тэмпературы абумовілі самы кароткі вегетацыйны перыяд, працягласць якога складае 185–195 дзён. У правінцыі выпадае ад 600 да 700 мм ападкаў, а ў раёне Свянцянскай грады — больш за 750 мм.

У правінцыі з захаду на ўсход павялічваецца кантынентальнасць клімату. У гэтым жа кірунку паніжаюцца сярэднія тэмпературы студзеня ад $-5,5$ да $-7,5$ °C. Чаму тэмпературы зімой паніжаюцца не з поўначы на поўдзень, а з паўднёвага захаду на паўночны ўсход?

У гідралагічным дачыненні тэрыторыя Паазерскай правінцыі амаль супадае з басейнам Заходняй Дзвіны (мал. 84). Толькі малая частка тэрыторыі на паўднёвым захадзе адносіцца да басейна Віліі, а на паўночным усходзе — да басейна Ловаці. Пераважае снегавы тып жыўлення. Для рэк характэрны найбольш высокі ўздым узроўню вады падчас раставання снегу. *На колькі метраў падымаецца ўзровень Заходняй Дзвіны падчас разводдзя?*

Мал. 84. Рака Заходняя Дзвіна ў Полацку

Сваю назву правінцыя атрымала дзякуючы вялікай колькасці азёр — больш за 3000. Азёры ўтвараюць вельмі маляўнічыя групы: Браслаўская, Нарачанская, Ушацкая і інш. Азёрамі тут занята больш за 10 % тэрыторыі. Буйнейшыя з іх — Нарач, Асвейскае, Лукомскае, Дрывяты. У Глыбоцкім раёне размешчана і самае глыбокае возера Беларусі — Доўгае.

Глебава-расліннае покрыва. У Паазерскай правінцыі пераважаюць дзярнова-падзолістыя забалочаныя суглінкавыя глебы, якія займаюць каля 60 % сельскагаспадарчых зямель. Дзярнова-падзолістыя глебы займаюць каля 30 % зямель, а тарфяна-балотныя — менш за 6 %. Глебы адрозніваюцца высокай забалочанасцю, эрадзіраванасцю, завалуненасцю.

Аснову прыроднай расліннасці Паазер'я складаюць лясы. Імі занята каля 40 % тэрыторыі правінцыі. У складзе лясоў пераважаюць хваёвыя, доля якіх дасягае 58 %. *Якая доля хваёвых лясоў у Беларусі?* Адметнай рысай расліннасці з'яўляецца высокая доля яловых лясоў — 17 %

і малая — дубовых (менш за 2 %). Лугі займаюць невялікую плошчу. Сярод іх пераважаюць сухадольныя. Балот у правінцыі няшмат, але месцамі яны ўтвараюць вялікія масівы, напрыклад Ельня і інш. Адметнай рысай правінцыі з’яўляецца вялікая доля верхавых сфагнавых і пераходных балот.

Жывёльны свет і прыродаахоўныя тэрыторыі. Характэрная асаблівасць жывёльнага свету — больш шырокае распаўсюджанне таежных відаў жывёл, а таксама разнастайны фаўністычны комплекс вадаёмаў і іх узбярэжжаў. Практычна толькі тут сустракаюцца вавёрка-палятуха, буры мядзведзь, белая курапатка, скапа, вугор, рапушка еўрапейская і іншыя віды жывёл.

Дзякуючы ўнікальнасці ландшафтаў Паазерскай правінцыі тут размешчана вялікая колькасць прыродаахоўных аб’ектаў. Яны займаюць больш за 300 тыс. га. Па агульнай плошчы прыродаахоўных аб’ектаў рэспубліканскага значэння Паазерская правінцыя саступае толькі Палескай, а па іх колькасці пераўзыходзіць яе. Тут размешчаны два нацыянальныя паркі: «Нарачанскі» і «Браслаўскія азёры». У правінцыі створана 15 ландшафтных і біялагічных заказнікаў, буйнейшыя сярод якіх «Каз’янскі» і «Асвейскі». Унікальнымі з’яўляюцца 11 гідралагічных заказнікаў, створаных для аховы буйных балотных масіваў («Ельня»), азёр («Крывое», «Доўгае» і інш.). Дзякуючы апошняму зледзяненню на тэрыторыі Паазер’я ўтварылася больш за 90 помнікаў прыроды рэспубліканскага значэння.

Абагульнім і запомнім. Паазерская правінцыя адзіная, у межах якой былі ўсе чацвярцічныя зледзяненні і стадыі. Яе рэльеф характарызуецца маладосцю і захаванасцю першасных формаў. Клімат правінцыі самы халодны ў Беларусі. Галоўная асаблівасць гідраграфіі — мноства азёр ледавіковага паходжання. У правінцыі самая вялікая колькасць прыродаахоўных тэрыторый.

1. Якія геалагічныя падзеі аказалі найбольшы ўплыў на фарміраванне рэльефу правінцыі? 2. Якія асаблівасці гідраграфіі характэрныя для Паазер’я? 3. Якія адметныя рысы глебавага покрыва і расліннасці характэрныя для правінцыі?

4. Назавіце самыя вострыя геаэкалагічныя праблемы Беларускага Паазер’я і прапануйце шляхі іх вырашэння. 5. Чым тлумачыцца складаная структура правінцыі: чатыры акругі і 12 фізіка-геаграфічных раёнаў?

Ад тэорыі да практыкі. Якія турысцкія маршруты можна прапанаваць у Паазерскай правінцыі?